

УДК 316.443

ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ

Цветнова О.В., асистент (КП ДВНЗ «ДНТУ»)

У статті розглянуто та обґрунтовано засади щодо визначення проблем та особливостей оцінки процесів соціальної стратифікації.

Ключові слова: стратифікація, соціальна стратифікація, проблеми оцінки стратифікації, індекси оцінки стратифікації.

Постановка проблеми. Останнім часом активно вивчаються проблеми, пов'язані зі стратифікацією, які поділяють на два класи: стратифікація по соціальним групам і стратифікація по окремим територіям. У свою чергу, ці два класи накладаються на економічну і соціальну стратифікацію. Зараз під стандартні методи вимірювання економічної і соціальної стратифікації підпадають і рівень душевих інвестицій, і нерівномірність податкових доходів [2, с. 134].

При цьому багато питань з проблем соціальної стратифікації та особливостей її оцінювання залишаються невирішеними, більш того, схоже, що вони взагалі не можуть бути до кінця висвітлені, у зв'язку з чим виникає необхідність розробки альтернативних вимірювальних інструментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вивчення критеріїв та показників оцінки соціальної стратифікації є предметом дослідження багатьох російських учених: Тихонова Н.Е. [1], Балабанов А. С. [2], Батуренко С.А. [3], Иконникова Н.К. [4], Радаев В.В.[5], Анурин В. Ф. [6].

Невирішені питання загальної проблеми. Досліджень з питань достатньо багато, але невизначеними є – проблеми вивчення, підходи до оцінки процесів соціальної стратифікації та розробка вимірювальних інструментів її показників. Більшість досліджень з питань стратифікації у відкритому друку у російських виданнях Петербурзького і Московського університетів. Дана проблематика, з позиції теорії і практики, практично не вивчається і не аналізується в працях українських учених.

Мета статті. Обґрунтування засад щодо визначення проблем та особливостей оцінки процесів соціальної стратифікації та дослідження новітніх підходів на теренах соціальної сфери пострадянського простору – на прикладі Росії.

Виклад основного матеріалу. Адекватно в процесі порівняння розглядати країни близькі за характером розвитку соціальної сфери та економіки. У нашому випадку це порівняння України з Росією.

Проблема коректного порівняння різних кількісних та якісних показників досліджуваних соціальних і регіональних груп набуває все більшої актуальності. Так, традиційний показник ВВП на душу населення несе в собі елементи характеристики стану, оскільки регіони і країни можуть сильно відрізнятися за рівнем економічного розвитку, природно-кліматичними умовами, рівнем життя, рівнем цін тощо [1].

Номінальні величини душевих доходів необхідно коригувати з урахуванням соціальних, економічних, фінансових факторів, що саме по собі є непростою і неоднозначною завданням. Досить складно, наприклад, зіставити щомісячний дохід США в 5 тис. дол. і України в 2 600 грн. (за даними звітності 2011р).

Кількісні оцінки рівня життя практично не дають уявлення щодо якості життя, яке набуває все більшого значення в соціальних та економічних дослідженнях. Якісні характеристики випадають з економічної статистики і можуть бути виявлені лише методами прямих та непрямих соціологічних досліджень [2].

Протягом декількох років Соціоінформ (український центр вивчення громадської думки) у практиці використовує соціальну групу, яка дозволяє на якісному рівні оцінити розподіл респондентів за їх добробуту. Аналогічна угруповання використовується і соціологами країн Єдиного економічного простору (таблиця 1).

Наведена класифікація збігається з існуючою доходною, навіть за кількістю груп. При цьому кожна група має цілком особисте якісне наповнення.

Так, до першої групи включено соціальну категорію люмпенізованого населення, яке знаходиться на межі фізичного виживання.

Розподіл населення за соціальними групами (2010 р.), %

Соціальні групи	Україна	Росія
1. Коштів не вистачає навіть на продукти харчування	16,3	14,0
2. Коштів вистачає на продукти харчування, але на одяг вже немає	39,3	38,5
3. Коштів вистачає на продукти харчування та одяг, але на продукти тривалого користування вже немає	36,3	36,8
4. Коштів вистачає на продукти харчування, одяг, продукти тривалого користування, але на дуже дорогі предмети вже не вистачає	6,0	9,7
5. Грошей вистачає на все і навіть на дуже дорогі предмети	0,3	0,3
6. Вагалися з відповіддю	1,8	0,8

Друга група утворює шар бідноти, яка, забезпечивши собі фізичне виживання, не може дозволити навіть найнеобхідніше (одяг). Третя група складається з неможливих, які вирішили базові матеріальні проблеми, але не в змозі забезпечити собі елементарні зручності. Четверта група - середній клас, який в принципі живе, але не може здійснювати серйозні інвестиції в коштовності та дорогі предмети (квартира, машина, дача тощо). П'ята група - багаті, яким грошей вистачає на підтримку по-справжньому високого рівня поточного споживання. Така класифікація може вважатися універсальною і застосовуватися практично у всіх країнах світу.

Головна перевага соціальної стратифікації, яка використовується Соціоінформ, полягає в тому, що вона акуратно обходить всі національні і регіональні особливості життя населення і, не зачіпаючи кількісних оцінок душевих доходів, виходить на розуміння загального стану справ в сфері матеріального добробуту. Враховуючи простоту формулювань соціологічних опитувань, кожен респондент може досить точно ідентифікувати себе відповідно до однієї з п'яти соціальних груп; відкинути поодинокі випадки навмисної дезінформації респондентом осіб, які проводять опитування, ймовірність помилки тут мінімальна.

Як видно з таблиці 1, структура розподілу населення за п'ятьма соціальним групам для різних країн може досить сильно відрізнятися. Наприклад, частка бідного населення на Україну в 3,3 рази більше, ніж у Росії, у той час як частка "багатіїв" - в 2 рази менше. Таким чином, одне лише порівняння групових розподілів дозволяє отримати важливу інформацію щодо соціального становища населення і проранжувати країни за ступенем матеріального благополуччя: Україна, Росія.

Соціальна стратифікація, наведена в таблиці 1, крім зазначених переваг має і ряд недоліків. Зокрема, вона не містить достатньої інформації, що дозволяє побудувати агрегатний індекс рівня життя або матеріального добробуту. Щоб виконати подібні розрахунки, структурні дані соціальної стратифікації слід доповнити екзогенною суб'єктивною інформацією щодо ступеню значущості кожної соціальної групи. Рекомендуємо використовувати систему вагових

коефіцієнтів, яка має наступний вигляд: $a_1 = 0$; $a_2 = 0,25$; $a_3 = 0,50$; $a_4 = 0,75$; $a_5 = 1$. Кожен коефіцієнт відображає внесок даної соціальної групи в оцінку добробуту. Тоді композитний (інтегральний) індекс матеріального добробуту може бути обчислений за формулою [1]:

$$I = \frac{1}{1 - \sum_{i=1}^{n-1} x_i / 100} \sum_{i=1}^{n-1} a_i x_i \quad (1)$$

де I - індекс соціальної групи; n - загальне число соціальних груп (в нашому випадку їх шість); x_i - частка респондентів (у відсотках), що потрапили в i -у соціальну групу; a_i - ваговий коефіцієнт i -ї соціальної групи ($0 < a_i < 1$).

Композитний індекс матеріального добробуту пронормований від 0% до 100%. Якщо він приймає своє нижнє значення (0%), то це означає, що досліджуване суспільство є сукупністю неможливих людей, якщо він приймає своє верхнє значення (100%), то суспільство складається з багатих і дуже забезпечених людей. Найбільш інформативною відміткою індексу може служити межа в 50%, перевищення якої говорить про те, що суспільство досягло відносного матеріального благополуччя. Розрахунок індексу (1) на основі даних таблиці 1 наведено в таблиці 2.

Також необхідно адаптувати наявні соціологічні дані під традиційний інструментарій дослідження соціальної стратифікації, побудувавши два додаткових розподілу: $X(i)$ та $H(i)$. Цього можна досягти за допомогою двох простих процедур:

$$X(i) = \sum_{j=1}^i x_j \quad (2)$$

$$H(i) = \sum_{j=1}^i a_j x_j / I \quad (3)$$

де $X(i)$ - кумулятивна (накопичена) частка населення, що включає соціальні групи з 1-го по i -у;

$H(i)$ - кумулятивна частка соціального добробуту, яку акумулюють соціальні групи з 1-го по i -й.

Таблиця 2

Індекси добробуту та нерівності розподілу доходів (2010 р.),%

Соціальні групи	Україна	Росія
1. Індекс матеріального добробуту	33,8	35,9
2. Стандартний індекс Джині	33,5	32,3
3. Двовимірний індекс Джині	56,3	54,4
4. Плоский індекс соціальної стратифікації	52,1	51,9

Процедури (2) і (3) призводять до чіткого нормування кумулятивних показників: $0 < X(i) < 100$ і $0 < H(i) < 100$ (можна ці показники обчислювати і в частках).

Стосовно до сформованих показників рекомендуємо застосовувати стандартну процедуру побудови коефіцієнта Джині для оцінки ступеня соціальної стратифікації:

$$K = 1/2 - \int_0^1 H(X) dX \quad (4)$$

де X - частка населення з відповідним рівнем доходу, яка змінюється від 0 до 1.

Показник (1) є класичною конструкцією, яка на практиці, замінюється більш простими залежностями. Наприклад, у прикладних розрахунках використовується наступна формула для коефіцієнта Джині [2]:

$$K = 1 - \sum_{i=1}^n (X_i - X_{i-1})(H_i + H_{i-1}) \quad (5)$$

Нескладно бачити, що в (5) індекс Джині пронормований від 0 до 1, у той час як в (4) він приймає значення від 0 до 0,5 (множення цих величин на 100 дозволяє їх перевести у відсотки). Формула (5) цілком придатна щодо прикладних розрахунків ступеня диференціації матеріального добробуту. Результати прикладних розрахунків стандартного індексу Джині за формулою (5) на основі даних таблиці 1 наведені в таблиці 2.

Факт множинності методик оцінки соціальної стратифікації продукується бажанням якомога краще і точніше виміряти масштаби цього явища.

Слідуючи цій логіці, перевіримо ще два різновиди індексу Джині: двовимірний індекс Джині і плоский індекс соціальної стратифікації. Перший з них може бути обчислений за наступною формулою:

$$K = 1 - \sum_{i=1}^n H_i \{1 - 0,5(X_i + X_{i-1})\} \quad (6)$$

Індекс (6) пронормований від 0 до 1 (якщо він обчислюється у відсотках, то від 0% до 100%).

Формула для обчислення плоского індексу соціальної нерівності ще простіше і має наступний вигляд:

$$K = \sum_{i=1}^n (H_i - X_i) \quad (7)$$

В основі формули (6) лежить ідея щодо соціальної нерівності. Розрахунки двовимірного індексу Джині і плоского індексу соціальної нерівності наведені в таблиці 2.

Висновки. Результати розрахунків, наведені в таблиці 2, дозволяють зробити висновки.

По-перше, індекс матеріального добробуту в Росії виявився вищим, ніж на Україну. Зафіксований розрив недостатньо (великий і складає 2 позиції. Таким чином, якісні результати, які можна зробити на основі аналізу повністю підтверджуються і уточнюються аналітичним інструментарієм у вигляді індексу (1).

По-друге, у аналізованих країнах рівень життя поки досить низький. У жодній він не досяг "природної" позначки в 50%, коли можна було б говорити про досягнення оптимального рівня матеріального благополуччя.

По-третє, для оцінки рівня соціальної стратифікації серед всіх розглянутих показників перевагу слід віддати формулі (7). Саме цей індекс надає найбільш обґрунтовані розбіжності між країнами. Запропонований плоский індекс соціальної стратифікації дає більш яскраву картину відмінностей. Саме цей індекс і повинен, знайти широке застосування в соціальній діагностиці розшарування суспільства за рівнем матеріального добробуту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Анурин В. Ф. Проблемы эмпирического измерения социальной стратификации и социальной мобильности / В. Ф. Анурин // Социол. исслед. - 1993. - №4. - С. 87-96.
2. Балабанов А. С. Социальное

неравенство: факторы углубления депривации / А. С. Балабанов, Е. С. Балабанова // Социол. исслед.- 2003.-№7.- С. 34-43.

3. Батуренко С.А. Современные дискуссии о классовой теории стратификации. // Россия и социальные изменения в современном мире. Материалы международной научной конференции «Ломоносов – 2004»: Сборник статей аспирантов: М.: МАКС Пресс, 2004. – 0,5 п.л.

4. Иконникова Н. Современные

концепции социальной структуры и социальной стратификации // Личность. Культура. Общество. Избранные статьи: 2000 г. Т. 2 вып. 3 (4)

5. Радаев В.В. Социальная стратификация. Учебное пособие / Радаев В.В., Шкаратан О.И. - М.: Наука, 1995. - 237 с.

6. Тихонова Н. Е. Социальная стратификация в современной России. Опыт эмпирического анализа / Тихонова Н. Е. – М.: Институт социологии РАН, 2007. – 320 с.

Аннотация. В статье рассмотрены и обоснованы принципы по определению проблем и особенностей оценки процессов социальной стратификации.

Ключевые слова: стратификация, социальная стратификация, проблемы оценки стратификации, индексы оценки стратификации.

Summary. The article deals with the principles and justified by the definition of problems and features of evaluation processes of social stratification.

Keywords: stratification, social stratification, assessment of the problem of stratification, evaluation indices of stratification.

*Рецензент д.е.н., професор ДІЗТ Фінагіна О.В.
Експерт редакційної колегії к.е.н., доцент УкрДАЗТ Сухорукова Т.Г.*